

ІСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Басин Я. Холокост как предмет научного исследования. Уроки Холокоста: история и современность – 2010. URL: <http://mb.s5x.org/homoliber.org/ru/uh/uh030401.shtml> – Дата доступа: 06.01.2016.
2. Баханова С. С. Висвітлення проблеми голокосту у сучасних вітчизняних шкільних підручниках. Голокост в Україні у регіональному і загальнолюдському вимірі: Матеріали Міжнародної наукової конференції. Збірник наукових праць. Львів: «Львівська політехніка», 2005.
3. Коваль М. В., Кульчицький С. В., Курносів Ю. О. Історія України: матеріали до підручника для 10–11 класів середньої школи. Київ: Райдуга, 1992.
4. Сідарцоў У. Н., Фамін В. М. Гісторыя Беларусі. 1917–1992: вучэб. дапам. для 9 кл. сярэд. шк. Мінск, 1993.
5. Сідарцоў У. Н., Паноў С. В. Гісторыя Беларусі, 1917–1945 гг.: вучэб. дапам. для 9-га кл. Пад рэд. М. С. Сташкевіча. Мінск.: выд. цэнтр БДУ, 2006.
6. Стрелец М. Холокост и формирование исторической памяти: поучительный опыт Республики Беларусь. Брестская газета. 18.04.2017. URL: <http://www.b-g.by/society/holokost-i-formirovanie-istoricheskoy-ratunaty-pouchitelnyiy-opyit-respubliki-belarus/> – Дата доступа: 10.12.2017.
7. Подольский А. Украинское общество и память о холокосте: попытки анализа некоторых аспектов. Сайт Евроазиатского еврейского конгресса. URL: <http://eajc.org> – Дата доступа: 14.01.2016.
8. Полторац Д. И. Учебники и методические пособия о холокосте. Тема Холокоста в школьных учебниках. Пособие для учителя. Сост. И. А. Альтман. Москва: Центр и Фонд «Холокост», 2010. 96 с.
9. Полякова М. Учебники истории Украины конца 2000 – начала 2010-х гг. Опыт анализа. URL: <http://urokiistorii.ru/learning/manual/51764> – Дата доступа: 13.01.2016.
10. Пометун О. І., Гупан Н. М. Історія України. Підручник для 11 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: Освіта, 2011.

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ У КОНТЕКСТІ ПРОТИСТОЯННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І ДЕРЖАВИ ТА ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ ПІДРУЧНИКОТВОРЕННЯ

Струкевич Олексій

In the article are considered questions of the functioning of the historical memory in the context of the interaction of the civil society and state: demolition of the negative vision of Ukrainians; the objective summing-up of

the relations with neighbours; inclusion to the schoolbooks state-ideological substantiations of the interesses of the Ukrainians.

Key words: *historical memory, Ukrainian textbook creation.*

Історичну пам'ять ми розглядаємо як складову свідомості, суспільного повсякдення і доленосних суспільних діянь. Її носієм виступають конкретні соціальні суб'єкти. Вона завжди конкретноісторична, оскільки соціум шукає у ній відповіді на актуальні питання свого сьогодення. Водночас ці питання завжди перебувають у центрі й такого соціального явища як «громадська думка». Таким чином історична пам'ять та громадська думка взаємно переплітаються і стають складовими впливу / участі громадянського суспільства на / в політику держави.

Їх взаємозв'язок настільки міцний, що історичну пам'ять цілком допустимо розглядати складовою громадської думки, яка у пошуках першопричин і уроків спрямовується у минуле. Саме формулювання «історична пам'ять» вибудоване мовниками на семантичній пов'язаності понять «історія» і «пам'ять». Якщо ж брати до уваги соціально-політичний сенс історичної пам'яті як історичного явища, то логічніше було б сформулювати: «історична пам'ять – це громадська думка щодо історичного прояву, історичного уроку, актуалізованого сьогоденням». Користуючись загальноприйнятим термінологічним словосполученням «історична пам'ять», ми дали б йому таке визначення. «Спосіб існування, формування і вияву масової свідомості, що полягає у вираженні ставлення людей до суспільно значущих подій і фактів історичного минулого». Щоб сконструювати це визначення, нам довелося до визначення громадської думки з Юридичної енциклопедії за редакцією Ю. Шемшученка додати лише два останніх слова «історичного минулого» [3].

У цьому впливі / участі (партисипітації) історична пам'ять виконує ряд життєво вагомих суспільних функцій: збереження індивідуального і колективного досвіду міжлюдських взаємин [4, 855]; формування цілісного уявлення про національну історію та визначення власного місця у ній; збереження оптимізму та віри у кінцеву перемогу добра над злом [7, 318]; інструментальної цінності, необхідної для модернізації української нації [2, 30], у сучасній конкретноісторичній ситуації, інструменту подолання відчуття меншовартості, безперспективності, духовного дискомфорту як в окремої людини, так і в цілої нації [5, 483]; інструменту формування історичної культури [1, 153]; фундаменту національної ідентичності [12]; основи формування національної свідомості [6, 61].

Головною перешкодою на шляху формування історичної пам'яті, здатної виконувати названі функції, маємо спаплюжений образ українця в історичному минулому. Формування негативного образу українства було зумовлене цілеспрямованою політикою народів-колонізаторів. Показовим прикладом такої політики є «Проект знищення Русі», що з'явився

наприкінці другого десятиліття XVIII ст. Його автор радив польським економам і адміністраторам на підвладних Речі Посполитій українських землях: «З метою швидшого осудження, а з часом винищення русинів, потрібно буде обов'язково записувати в окремий реєстр усі непристойності цього обряду, зокрема образливі слова й поведінку щодо римокатоликів, часті скандали попів, що їх не важко підшукати серед такої великої кількості священників. Адже ж, коли цей проект здійснюватиметься, треба, щоб світ знав правдиві причини дій поляків. Якби, однак, не вистачало справжніх закидів, які принижували б русинів (що неможливо серед найкращого і найрозумнішого народу), то для успішного здійснення наших задумів слід розповсюджувати «гарно» складені на них вигадки...» [10, 241].

Ось так, щоб позбавити українця його історичної пам'яті – основи етно-національної ідентичності, потрібно підмінити його справжню пам'ять «вправно складеними вигадками» про його непристойності, образливі слова й поведінку, скандали – всілякі прояви нікчемності, щоб українці самі себе соромилися, відмовлялися від власної ідентичності та переймали ідентичність колонізатора.

На сьогодні, доведеться визнати, ми маємо прояви відтворення принизливих міфів самими ж українцями, включаючи політичну та культурну квазі-еліти. Наприклад, класичне: «Где два хахла, там три гетмана», «українці один одному не допомагають, а нищать» і т. п.

Працюючи над формуванням історичної пам'яті, усі причетні до цієї справи українські історики мають чітко пам'ятати ту тривіальну соціологічну закономірність, що ідеальних народів і націй не існує. Що кожний народ у кожному поколінні має своїх героїв і боягузів, щирих і жадібних, незламних і зрадливих, тих, хто пив кров власного народу і тих, хто «навпаки, власну кров, власну працю, власну думку віддавали для його добробуту, його освіти та культури, його національної волі та державної незалежності» [8, 6]. Загалом, кожне суспільство складається з різних соціальних типів. У кожному суспільстві можна знайти модальні соціальні типи як з конструктивною, так і деструктивною поведінкою. І колонізатор працює за дуже простим алгоритмом. Щоб звеличити свій народ, від добирає історичні приклади з життя соціальних типів із конструктивною поведінкою, а щоб принизити народ приречений на колонізацію, добирає прояви деструктивної поведінки, нерідко зумовлені чи й спровоковані цією ж колонізаторською політикою.

На шкоду формуванню української історичної пам'яті працювали й обставини, пов'язані з історичними умовами функціонування як народницької, так і радянської української історіографії. Позбавлені можливості займатися проблемами українського державотворення, українські історики мусили зосереджуватися на соціально-економічній історії, а джерелами до її вивчення були здебільшого різноманітні судові та

адміністративні документи, які фіксували справи не кращих, а гірших представників українства. Знання і враження від справ гірших представників нерідко екстраполювалися ними на всю українську верхівку, а з нею – і на все українство. Пошуки альтернативи негідним вчинкам вели їх до захоплення деклараціями та діями російської імперської влади, яка була єдиним чинником обмеження українських глитаїв. Настав час це чітко усвідомити і не потрапляти у цей імперський капкан.

До речі, про двох «хахлов» і трьох гетьманів. Дозволимо собі висловити припущення, що ця нісенітниця виникла у 1654 р. і саме з неї розпочалася психологічна війна Московії проти України, яка сьогодні набула характеристик гібридної війни. У першому пункті переяславських статей чітко сформульовано ідею окремішності Української козацької держави – Гетьманщини від Московської держави: «Спочатку будь ласкавим, твоя королівська величносте, підтвердити права і вольності наші військові, як віками були у Війську Запорозькому, що своїми правами судилися, і вольності свої мали у добрах і в судах; щоб ні воєвода, ні боярин, ні стольник в суди військові не вступалися, але від старших своїх щоб товариство суджені були: де три чоловіки козаків, тоді два одного повинні судити» [9, 366].

Ось так, український принцип незалежності політико-правової системи, висловлений у формулі «Де три чоловіки козаків, тоді два одного повинні судити», московською владою, що зазіхала на підпорядкування України, одразу був переінакшений у зневажливе «где трі хакла...».

Не менш вагомою перешкодою на шляху формування гідної історичної пам'яті є слабкість українського громадянського суспільства, спроби держави домінувати у справі відтворення історичної пам'яті.

Говорячи про історичну пам'ять як складову громадської думки, ми маємо на увазі ідеал повноцінного соціуму, у якому громадянське суспільство на рівних взаємодіє із державою. Якщо ж зважати на наш сучасний соціум, у якому громадянське суспільство репрезентує менше 3% умовно незалежних суб'єктів господарювання, то доводиться визнати, що у ньому держава намагається підпорядкувати історичну пам'ять принципу політичної, дипломатичної доцільності. Ми схильні вважати, що історична пам'ять є атрибутом насамперед громадянського суспільства.

Історична пам'ять містить багато інформації про минуле протистояння, боротьбу, ворожнечу з сусідами. У суспільстві з домінуванням держави над незрілим громадянським суспільством, політики намагаються перетворити громадську думку у політичний, дипломатичний інструмент. Намагаючись маніпулювати й історичною пам'яттю, політики домагаються вихолощення підручничкового матеріалу на угоду принципу політкоректності чи якоїсь дипломатичної доцільності.

Ми вважаємо, що дотримання названих принципів передбачає не відмову від висвітлення минулих, навіть ворожих, взаємин, а їх об'єктивну оцінку з погляду загальнолюдських цінностей та норм природних прав людини і народу. У цьому контексті, пишучи підручник для 8-го класу ми не могли не навести слів познанського воєводи Яна Лещинського, сказаних ним у ході дискусії польських шляхтичів щодо укладення Гадяцького договору: «Що досі з ними не прийшли до згоди, не козаки а ми винні, бо дивилися на них згорда, не як на людей – не то що, як на нерівних нам, але не вважаючи їх за людей! То Бог показав, що це такі ж люди, як і інші, покарав нашу пиху, і тепер вони варті великої пошани – що так завзято стояли за свої вольності, що годилися радше погинути, ніж жити без свободи. Ми стали нижчими від них, бо вони билися за свободу, а ми за своє безсиле панування... Нехай буде з ними така унія, як литовська; нехай один нарід над другим не має ніяких окремих прав, бо тільки законно унормованими відносинами тримаються державами, а вивищення одного народу над другим приносить безлад» [11, 148].

Наскільки згубною є практика замовчування історичної правди під приводом політкоректності, засвідчує історія висвітлення взаємин між українським та російським народами за царської та радянської доби. Вона позбавляла українську політичну еліту пильності і готовності до опору російському агресорові у часи Української національної революції. Так само згубно вона працює у сучасній незалежній Україні. Тому молодому поколінню потрібно закласти ті історичні знання, які б допомагали, а не перешкоджали захищати свої життєві інтереси у конфліктах та конкуренції.

«Світ у ХХІ ст. перестав бути ідеологічно конфронтаційним» – не втомлюються стверджувати аналітики. Вважаємо, що у цьому сенсі потрібні уточнення: у минуле відійшла лише ідеологія класова; світ залишається конфліктним і конкурентним. Водночас, за передбаченням І. Берліна світ ХХІ ст. є світом «культурного націоналізму», а націоналізм, поряд із тим, що це світогляд і політична практика, ще й обов'язково ідеологія. До того ж на Сході України російський націоналізм повернувся своїми потворними проявами: шовінізмом і нацизмом. Тому відсутність у сучасних підручниках елементів теоретичного обґрунтування потреб та інтересів українського народу, обеззброює, загрожує майбутніми поразками у цьому конкурентному, а з боку Росії – ворожому світі.

Так, наприклад, сучасна програма з історії України для десятого класу вимагає викласти учням зміст геополітичних планів учасників Першої світової війни щодо України. На цьому ґрунті вимагається розуміння учнем сутності «українського питання» на початку ХХ ст. Чи зможе учень, аналізуючи названі геополітичні плани, усвідомити, що українське питання, поставало у таких контекстах як розділеність, пограбування ресурсів, позбавлення українців власної ідентичності і

протистояння українців цьому... Нарешті, чи зможе учень прийти самостійно до думки, що будь-яке «національне питання виникає там, де у кордонах однієї держави (імперії) жили різні народи, один з яких посідав панівне становище і, користуючись ним, примножував свої здобутки не лише завдяки власній праці, але й за рахунок експлуатації пригноблених народів». А в цьому формулюванні міститься обґрунтування ідеї права народу звільнитися від експлуатації. Це формулювання пов'язує думку учня з такими загальнолюдськими цінностями як рівність, справедливість, свобода. Вважаємо, що подібні речі треба вводити до тексту обов'язково, щоб дати молодій особистості систему чітких ідеологічних орієнтирів у відстоюванні власної гідності, моральних принципів, громадянської позиції і Батьківщини.

Ми намагалися зрозуміти функції історичної пам'яті у контексті взаємодії держави та громадянського суспільства, боротьби державницької української та імперської російської ідеологій. Але чи матимуть успіх наші теоретизування за умови ігнорування сучасною українською владою проросійських проімперських бульварних видань, які вільно лежать на вуличних розкладках і продовжують експлуатувати історичні стереотипи царської, радянської і путінської російської історіографії. Наприклад, «Загадки истории» № 43, 2016 р. «роз'яснюють» українському читачеві «как запорожские казаки стали русскими дворянами», «зачем кочевники поступали на службу к русским князьям», як «русская троица» издала первую в Галиции книгу на украинском языке» (маються на увазі М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький) і т. д. і т. п.

Тому сьогодні поряд з академічним з'ясуванням сутності феномену «історичної пам'яті» не менш вагаючою справою є звільнення України від засилля російських і проросійських видань, які цілеспрямовано перешкоджають виконанню українською історичною пам'яттю своїх функцій щодо українського народу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Готра О. Історична пам'ять як чинник формування ідентичності. INTERMARUM: історія, політика, культура. 2015. Вип. 2. С. 143–155.
2. Грицак Я. Й. 26-й ПРОЦЕНТ, або Як подолати історію. Київ: Фонд Порошенка, 2014. 136 с.
3. Громадська думка. URL: http://leksika.com.ua/13590422/legal/gromadska_dumka
4. Зашкільняк Л. Історична пам'ять та історіографія як дослідницьке поле для інтелектуальної історії. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 15/2006-2007. С. 855–862.
5. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с.

6. Масненко В. В. Історична пам'ять як основа формування національної свідомості. Український історичний журнал. 2002. № 5. С. 49–62.
7. Нагорна Л. П. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 328 с.
8. Оглоблин О. Люди старої України. Мюнхен, 1959. 328 с.
9. Переяславсько-Московський договір 1654 року: а) «Прохання по пунктах Богдана Хмельницького про підтвердження колишніх їх прав і вольностей і про суди і про інше» 1654, лютого 17. Чигирин. Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. Додатки. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2003. С. 366–372.
10. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська державна ідея XVII–XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. Київ, 1997. 368 с.
11. Струкевич О. К. Історія України: підручник для 8 кл. загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: Грамота, 2016. 272 с.
12. Яковенко Н. М. Нова доба – нові підручники. Про потребу дискусії над підручниками з історії України. URL: <http://www.novadoba.org.ua/data/metod/yakovenko.rtf>.

КОНЦЕПЦІЯ ШКІЛЬНОГО ПІДРУЧНИКА З ІСТОРІЇ: ПОШУКИ І ДОСЯГНЕННЯ

Мартинчук Інна

The author considers the reflection of such a phenomenon as historical memory in the school textbook of history. Formation of the historical consciousness of youth occurs in the process of systematic study of history, therefore, the significant influence on historical memory is the knowledge gained in the general education school. The concept of a school textbook should reflect national priorities, be a means of integrating historical science and education, and have a patriotic orientation.

Key words: *historical memory, historical consciousness, school textbook of history, textbook creation.*

Історична пам'ять, частіше за все, розглядається як культурна спадкоємність поколінь і чинник формування національної ідентичності. За словами історика І. Гирича, історична пам'ять «є вираженням суспільного уявлення про своє минуле, коли суспільство виробляє певний узагальнений стереотип ставлення до історичних подій, персонажів історії, усталену галерею позитивних і негативних героїв минулого. Історична пам'ять є однією зі складових частин національної свідомості. Тільки за наявності спільної історичної колективної пам'яті є підстави